

مقدمه معاونت پژوهش

اندیشه اسلامی اندیشه‌ای متعالی و چندسویه‌نگر است که در آن هم به امور فردی توجه شده و هم به امور اجتماعی. آموزه‌های دینی مطرح شده در تراث ارزشمند اسلامی، چه در سیره نبی گرامی اسلام (ص) و چه در مکتب اهل بیت (ع)، هم ناظر به مسائل فردی است و هم مربوط به جامعه اسلامی. بر همین اساس فقیهان و فقه‌پژوهان مسلمان در هر زمان در پی آن بوده‌اند که با جهد و اجتهاد خویش پاسخهای دین را در باب مسائل نوپیدا و نیازهای فردی و اجتماعی مردمان استنباط نمایند. هر چند راههای نرفته همواره روندگانی اندک داشته است، لیکن ثمره تلاش این روندگان علاوه بر گره‌گشایی از مسائل مستحدثه، بیانگر پویایی اجتهاد دینی و توانایی آن در پاسخ‌گویی به نیازهای متنوع و متغیر جوامع بوده است.

یکی از موضوعات مطرح در عصر حاضر، مسئله مالکیت مردم بر ثروتهای عمومی از قبیل معادن، آبها و زمینهای موات است. از دیدگاه اسلام هر چند خداوند مالک همه چیز است، ولی اصل مالکیت انسانها نیز پذیرفته شده و درباره آن در متون فقهی و روایی ما بحثهای فراوان در گرفته است؛ ولی این بحثها بیشتر ناظر به امور فردی و شخصی بوده و درباره مالکیت بر ثروتهای عمومی و وظایف دولت اسلامی کار چندانی انجام نشده است. اهمیت و محدودیت منابع و پیشرفت ابزارهای گوناگون در زمان ما باعث شده که این موضوع نسبت به گذشته از ضرورت بیشتری برخوردار شود. عدول از سیاست حمایت از مالکیتهای خصوصی و ملی اعلام شدن برخی از این ثروتها و در ادامه تمایل به خصوصی‌سازی و بهره‌گیری از سرمایه‌ها و مشارکتهای مردمی از جمله مسائلی است که لزوم درنگ و مطالعه دقیق در این موضوع را دو چندان می‌کند.

مرکز فقهی ائمه اطهار (ع) در راستای رسالت بنیادین خود، که پژوهش فقهی درباره مسائل نوپیدا یا موضوعاتی است که کمتر درباره آنها تحقیق شده، اثر حاضر را که به بررسی موضوع مهم «مالکیت مردم بر ثروتهای عمومی» پرداخته به محضر مخاطبان فرهیخته تقدیم می‌کند. پژوهشگر ارجمند این تحقیق، حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای سیدمحمدرضا فیاضی که خود از دانش‌آموختگان و محققان موفق این مرکزند، تلاش کرده‌اند برای تبیین هر چه بهتر موضوع، مباحث مرتبط را نیز مد نظر قرار دهند. هم از این روست که مفهوم‌شناسی، اهمیت و انواع مالکیت، عوامل ایجاد مالکیت، مردم و مشترکات عمومی، انفال، مالکیت بر اموری چون معادن یا آبهای عمومی و بین‌المللی، مسئله مالکیت کفار و موضوعاتی از این قبیل را به طور گسترده بررسی و تحلیل کرده‌اند و کوشیده‌اند با بهره‌گیری از روشهای علمی و مراجعه به منابع فقهی و غیر فقهی، سوبه‌های متنوع و مختلف بحث را کاویده و دیدگاههای اسلامی را تبیین کنند.

اینک که پژوهش حاضر به سامان رسیده است، معاونت پژوهش مرکز فقهی ائمه اطهار (ع) ضمن عرض سپاس به درگاه خداوند، و درود به روان پاک مؤسس مرکز، مرجع فقید مرحوم آیت‌الله العظمی فاضل لنکرانی (ره)، از نویسنده گرامی و همه کسانی که به سهم خویش یاری‌رسان این خدمت علمی بوده‌اند، قدردانی می‌کند. همچنین ضمن تشکر و سپاس از حضرت آیت‌الله محمدجواد فاضل لنکرانی، رئیس محترم مرکز، و حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر احمد احمدی، رئیس محترم سازمان «سمت»، و آقای دکتر محمدنقی نظرپور، ارزیاب ارجمند طرح، بابت همراهی و همکاری آنان در انجام و انتشار این اثر، آن را به محضر اندیشوران حوزه و دانشگاه تقدیم می‌کند، با امید به اینکه این تلاش اندک، مورد رضایت حضرت بقیة‌الله الاعظم (عج) قرار گیرد و موجب غنای هر چه بیشتر ادبیات فقهی و معرفی هر چه بهتر میراث ارزشمند اسلامی شود.

دکتر محمدمهدی مقدادی

معاون پژوهش مرکز فقهی ائمه اطهار (ع)

زمستان 1390

مقدمه

بحث از اموال عمومی، مباحات، مشترکات، انفال، بیت‌المال و نحوه تعلق حق مردم به چنین اموالی همواره در احادیث و کتابهای فقهی مطرح بوده و از دیرباز بخش مهمی از کتابهای فقهی را به خود اختصاص داده است، اما هنوز جای بحث از بسیاری از مسائل خالی است؛ مثلاً درباره احیای زمینهای بایر (موات) با ماشین‌آلات بسیار پیشرفته - که یک نفر را قادر می‌سازد با استفاده از آنها در اندک زمانی مساحت زیادی از زمینهای موات را آباد کند - کمتر بحث شده است. شاید نخستین بار این مسئله از سوی آیت‌الله شهید سید محمدباقر صدر (ره) مطرح شد یا درباره انتقال منابع عظیم آب از منطقه‌ای بسیار دور دست به منطقه دیگر و آثار آن، مانند خشک شدن چاهها و قناتهای قدیمی و ایجاد محدودیت در منابع آبی کشاورزان - با اینکه یکی از مسائل مورد ابتلاست - کمتر کنکاش شده است.

همچنین پژوهش در حوزه ثروتهای عمومی، مباحات، مشترکات و برخی موضوعات بسیار مورد ابتلا به اندازه نیاز

نبوده است. در این نوشتار سعی شده است به برخی از این مباحث پرداخته شود. عنوان این نوشتار «بررسی فقهی مالکیت مردم بر ثروتهای عمومی» است؛ اما مراد از ثروتهای عمومی در این تحقیق، اموال عمومی مصطلح در فقه، یعنی اموالی که در مقابل مشترکات و مباحات و اموال امام و دولت از آنها بحث می‌شود، نیست؛ بلکه مراد همه اموالی است که به نحوی به عموم مردم و جامعه تعلق دارد و اموال عمومی، مشترکات، مباحات و... را شامل می‌شود؛ به عبارت دیگر، اموالی که ملک شخصی و اختصاصی کسی نیست. در این تحقیق، نگارنده از نرم‌افزارهای فقه شیعه و اهل سنت بهره جسته، اما متأسفانه کمتر به مطالب قابل توجه دست یافته است؛ زیرا غالباً فقیهانی که به این مباحث پرداخته‌اند به طرح مسائل به صورت کلی اکتفا کرده‌اند. شاید دلیل این رویکرد، آن بوده که این مباحث در گذشته مورد نیاز نبوده است. از سویی، کم بودن اطلاعات درباره موضوعات مورد نیاز این پژوهش، ضرورت تحقیق را بیشتر و انجام آن را مشکل‌تر ساخته است.

در اینجا لازم است از آیت‌الله محمدجواد فاضل لنکرانی، رئیس محترم مرکز فقهی ائمه اطهار (ع)، دکتر محمد مهدی مقدادی، معاون پژوهش، حجت‌الاسلام سید رسول جعفری، مدیر گروه فقه قضا، و همه بزرگوارانی که نویسنده را در این پژوهش یاری کرده‌اند تشکر کنم و خالصانه‌ترین دروهای خود را نثار روح والای حضرت آیت‌الله العظمی فاضل لنکرانی (ره)، مؤسس مرکز فقهی ائمه اطهار (ع)، نمایم که با روشن‌بینی بی‌نظیر خود در تأسیس این مرکز، زمینه ژرف‌اندیشی، پژوهش و نظریه‌پردازی در مسائل فقهی را برای جهان اسلام فراهم کردند. از خدای بزرگ برای ایشان علو درجات را خواهانم.

قم، مرکز فقهی ائمه اطهار (ع)

سید محمدرضا فیاضی